

geestelijke mogelijkheden spreekt allerminst voor zich. De aandacht voor fysieke kenmerken van menselijke groepen heeft vanaf de achttiende eeuw tot nog wel andere conclusies geleid.

Jaap Kerkhoven

J. Charnley, *Pierre Bayle. Reader of travel literature* (Bern: Peter Lang, 1998, 202 blz., Zwfr 46,-, ISBN 0 8204 3434 5).

Reisverslagen mogen nu populariteit genieten omdat ze persoonlijke, schriftelijke impressies bieden van landen en plaatsen die de meesten van ons alleen van televisiebeelden kennen, in de zeventiende eeuw deden ze meer dan dat. Wereldreizigers die toen hun ervaringen en belevenissen op papier stelden, deden dat voor een publiek dat voor informatie over verre streken totaal afhankelijk was van hun observaties. Reisverslagen waren in die tijd voor de achterblijvers vaak het enige middel om kennis te maken met de steeds groter wordende wereld.

Een van die achterblijvers was de Franse hugenoot Pierre Bayle (1647-1706). In 1680 om geloofsredenen uit Frankrijk gevlucht, verbleef hij de rest van zijn leven in Rotterdam, waar hij aan de Illustere Academie doceerde en een aantal lijvige studies over historische onderwerpen schreef. In 1697 bracht hij de *Dictionnaire historique et critique* uit, een encyclopedisch werk dat fouten in het werk van andere schrijvers beoogde te corrigeren. Het is een veelzijdig en omvangrijk overzicht met kritisch commentaar op de opinies, meningen en feiten die in Bayle's tijd circuleerden. Veel van zijn correcties baseerde Bayle op de verslagen van ontdekkingsreizigers.

Joy Charnley, professor aan de universiteit van Glasgow, heeft in *Pierre Bayle. Reader of travel literature* achterhaald welke literatuur Bayle las, en stelde daarnaast vast hoe hij ermee omging. Bayle blijkt de verslagen als achterblijver allesbehalve kritiekloos te hebben gelezen. Wat hij las, voorzag hij altijd van een persoonlijke en kritische noot. Reizende Nederlanders die betoogden dat het hun (goddelijk) recht was bezit te nemen van Afrika, konden bijvoorbeeld rekenen op Bayle's kritiek: 'Quel sophisme! Quel mépris de l'état de la question!'

Charnley's studie heeft drie zeer bruikbare appendixen: van reisliteratuur die in Bayle's tijd in omloop was, van reisliteratuur die in de *Dictionnaire* verwerkt is en van reisliteratuur die Bayle elders in zijn oeuvre gebruikte. Daarnaast heeft de studie een meer dan nuttige en overzichtelijke inleiding over de ontwikkelingen in het West-Europese reizen en de West-Europese reisliteratuur van de zeventiende eeuw. De belangrijkste veroveringen en ontdekkingen passeren de revue, en de consequenties daarvan voor het wereldbeeld van de reizigers worden inzichtelijk gemaakt.

Duidelijk wordt dat de reizigers van de verschillende continenten verschillende verwachtingen hadden, gebaseerd op klassieke en middeleeuwse vooroordelen. Ook is duidelijk dat de opbrengst van de reizen per continent verschilde. Stond het Oosten altijd al om zijn wijsheid bekend, in Afrika verwachtte men niets dan 'wilden' aan te treffen. En die verwachtingen zag men ook altijd bewaarheid. Des te opvallender is de scherpe opmerkingszin die Bayle hier vanuit Rotterdam tegenover stelde. Als achterblijver zag hij meer dan menig ooggetuige, zoals Charnley met talloze voorbeelden aantoonde.

Enig minpuntje van de studie is dat de citaten uit de reisverslagen onvertaald zijn gebleven. Naast Frans en Engels zal de lezer ook Spaans en Italiaans moeten kunnen lezen om alles tot in detail te kunnen volgen. Meer dan een klein minpuntje is dit niet. Het geheel laat een meer dan positieve indruk achter, en weet voortdurend te verrassen.

Els Stronks

A. de Haas, *De wetten van het treurspel. Over ernstig toneel in Nederland, 1700-1772* (Dissertatie Universiteit van Amsterdam 1997; Hilversum: Verloren, 1998, xv + 350 blz., f69,-, ISBN 90 6550 604 7).

Na tijden van voorspoed lijkt verval onvermijdelijk. Zo werd de bloei van de zeventiende-eeuwse Republiek gevolgd door een periode waarin het op veel gebieden tegen zat. Het economisch hoogtepunt was voorbij, vijandelijke invasies vormden een voortdurende bedreiging, en dichters met de kwaliteiten van Hooft, Huygens en Vondel waren er ook al niet meer. Anna de Haas doet in haar proefschrift *De wetten van het treurspel. Over ernstig toneel in Nederland, 1700-1772* een verdienstelijke poging deze periode van verval in een nieuw licht te bezien.

Literatuuronderzoekers houden zich sinds de negentiende eeuw vooral met de eerste eeuw van de Renaissance bezig: de Gouden Eeuw die — grofweg gezegd — een aanvang nam met 'Het Bosken' van Jan van der Noot (1570) en die eindigde met de dood van Vondel (1679). In recenter jaren heeft ook de literatuur van de Verlichting wetenschappelijke aandacht weten te trekken, bijvoorbeeld resulterend in studies van literatuurwetenschapper Kloek en historicus Mijnhardt naar de leesrevolutie aan het eind van de achttiende eeuw. De letterkunde uit het begin van die eeuw is echter vrijwel onbestudeerd. Het oeuvre van boerenzoon Poot was dertig jaar geleden het onderwerp van de dissertatie van Schenkeveld-Van der Dussen, en daarna is er nog het een en ander geschreven over Wellekens, maar daarmee zijn de uitzonderingen wel genoemd.

Een argument voor dit gebrek aan belangstelling is altijd gevonden in de saaiheid van de periode 1700-1770, de eeuw van het classicisme. Het was een tijd waarin orde, wetmatigheid en regelmaat de boventoon voerden. Zozeer trachtte men het schrijven van literatuur te reguleren en te rationaliseren, dat je je af kunt vragen of zelfs een genie als Vondel er onder de dwang van de voorschriften wel in geslaagd zou zijn iets van blijvende waarde te maken. De betrokken literatoren geloofden zelf in ieder geval heilig in de werking van regelgeving. Het classicisme is de ultieme poging invallende gedachten, impulsieve formuleringen en uitwaaierende redeneringen tot strakke schoonheid terug te brengen.

De Haas' proefschrift beschrijft de zoektocht naar de regels voor één literair genre in die tijd, dat van het treurspel. De tussen 1700 en 1770 geschreven treurspelen zelf worden tegenwoordig zo oninteressant gevonden dat er nu maar een enkel stuk in moderne editie verkrijgbaar is. Maar de opvattingen *over* die stukken blijken de moeite waard te zijn. In het onderzoek van De Haas naar de theorievorming ontvouwt zich immers de visie van dichters op het leven, de maatschappij en hun dichterlijke taak.

De Haas behandelt de toneelopvattingen in een thematische opzet: hoe dacht men over het kernbegrip 'waarschijnlijkheid'? Wat deed men met de eenheid van respectievelijk tijd, plaats en handeling? Hoe bereikte men in de stukken zowel interne als externe 'gevoeglijkheid', decorum volgens zowel de sociale conventies van de tijd waarin het stuk speelde als volgens de mores van het publiek? De toneelschrijvers hebben alles tot in detail willen regelen: er waren voorschriften voor de stofkeuze, voor het aantal en de opkomst van de personages, voor de toelaatbaarheid van terzijdes en monologen, voor de aaneenschakeling van de verschillende scènes, voor de keuze van de titel, voor de zedelijke inhoud, voor de al dan niet op het toneel vertoende gruwelen en spektakels, et cetera, et cetera.

Zorgvuldig reconstruerend achterhaalde De Haas de wetten en voorschriften, gebruikmakend van een enkele volledig poëtische tekst of verhandeling, maar veel vaker werkend met relatief losstaande opmerkingen in voorredes van de treurspelen. Opvallend in dit overzicht is het stilzwijgen van de toneeldichters over de capaciteiten en talenten die een dichter zou moeten hebben om tot mooie stukken te komen. Kunst werd maakbaar geacht; hoe beter de voorschriften, des te beter ook het eindresultaat.